

4. Τὰ Γλωσσικὰ μαθήματα

1. Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία ἀσχολεῖται μετὰ τὰ φαινόμενα τῆς γλώσσης. Ἡ σπουδαιότης τοῦ μαθήματος τούτου καθίσταται κατὰδηλον, ὅταν σκεφθῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς γλώσσης δύναται νὰ ἐξωτερικεύῃ τὰς σκέψεις, τὰ συναισθήματα καὶ τοὺς πόθους αὐτοῦ, οὕτω δ' ἐπιδρῶ ἐπὶ τοὺς ἄλλους καὶ καθορίζει τὴν βούλησιν καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν. Ἐκεῖνος, ὅστις δὲν γνωρίζει γὰρ ὀμιλῆ, γὰρ γράφῃ καὶ νῦνα γινώσκῃ καὶ δὲν ἐννοεῖ τὸν προφορικὸν καὶ γραπτὸν λόγον τῶν ἄλλων, συναντᾷ ἐν τῇ δράσει αὐτοῦ ἀνὰ πᾶν βῆμα ἐπιόδιον. Οὐδέποτε θὰ πράξῃ τόσα, ὅσα θὰ ἔπραττεν εἴν ἐκείνητο τὰς γνώσεις καὶ δεξιότητις ταύτας.

Διὰ τοῦτο ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία πρέπει νὰ καθιστᾷ τοὺς μαθητὰς ἱκανοῦς:

λία. Ἀμφισβήτησις ὑπάρχει περὶ τούτου : ὅταν ἀποπερατώσωμεν τὴν Γεωγραφίαν τῆς πατρίδος τοῦ μαθητοῦ, πῶς θὰ προχωρήσωμεν ; Ἰνδὲ μὲν ὀρμώμενοι ἐκ τῆς ἀρχῆς «ἐκ τῶν ἐγγύς πρὸς τὰ μακρὰν» διδάσκουσι πρῶτον τὰ πλησιέστερον τῇ πατρίδι τοῦ μαθητοῦ εὑρισκόμενα, εἶτα τὰ πλησιέστερα ταῦτα, καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρις ἀποπερατώσεως ὅλης τῆς Γεωγραφίας. Ἄλλοι δ' ὅμως τονίζοντες ὅτι τὸ τοπικῶς ἐγγύς δὲν εἶναι πάντοτε καὶ ψυχολογικῶς ἐγγύς, περὶ οἷο καὶ κυρίως πρόκειται, ὀρμῶνται ἐκ τῆς ἀρχῆς «ἐκ τῶν ἀπλουστέρων εἰς τὰ συνθετώτερα» καὶ προσπαθοῦσι νὰ εἴρῃσι χεῖραν ἀκλόουτατα διαμεροφαιμένην, ὅπως εἰς ταύτην μετὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς πατρίδος τοῦ μαθητοῦ μεταβῶσιν εὐρίσκουσι δὲ τοιαύτην τὴν Ἀφρικὴν πρὸ τῆς ἐξετάσεως δ' ὅμως ταύτης πρέπει νὰποκτήσωσιν οἱ μαθηταὶ τὴν παράστασιν περὶ τοῦ σφαιρικοῦ σχήματος τῆς Γῆς καὶ πρὸς τοῦτο μετὰ τὴν πατρίδα τοῦ μαθητοῦ ἐξετάζουσι τὴν σφαῖραν τῆς Γῆς, παρέχουσι γενικὴν τινα ἰδέαν τοῦ σχήματος καὶ τῶν μερῶν τῆς Γῆς, εἶτα ἔρχονται εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ οὕτω καθεξῆς.

Ὅτι δ' ὅμως καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη διάταξις πολλὰ μειονεκτήματα ἔχει, καὶ ὅτι περαιτέρω δι' οὐδετέρας τούτων εἶναι δυνατόν νὰ διεγερθῇ τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν εἶνε προφανέστατον. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς ἐπέμεθα ἕλως ἄλλῃ ἀρχῇ, τῇ ἀρχῇ, ἣν πρῶτος μὲν ἔθετο ὁ J. G. Müller ἀπαράξεται δὲ καὶ ὁ Koehn καὶ καθ' ἣν «ἡ Γεωγραφία πρέπει νὰ ἔπηται ταῖς ἀνακαλύψεσιν». Ὀρμώμενοι δηλ. ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς συγκεντρώσεως, καθ' ἣν κέντρον εἶναι ἡ Ἱστορία, τὰ δὲ λοιπὰ μαθήματα ἔρχονται εἰς ἄμεσον ἢ ἔμμεσον σχέσιν πρὸς ταύτην, ὀρίζομεν δι' ἕκαστον σχολικὸν ἔτος διδασκτέαν ὕλην τὴν Γεωγραφίαν τῶν χωρῶν ἐν αἷς ἐκτυλίσσονται τὰ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο διδασκόμενα ἱστορικὰ γεγονότα. Οὕτως, ὅταν διδάσκωμεν τὰ κατὰ τὸν Ἑλληνικὸν ἀποικισμὸν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ τὴν Ἰωνικὴν ἐπανάστασιν, διδάσκωμεν καὶ τὴν Γεωγραφίαν τῆς Μ. Ἀσίας. Ὅταν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ἔχωμεν τοὺς Περσικοὺς πολέμους, τὸν Παλοποννησιακόν, Βοιωτικόν καὶ Κορινθιακόν πόλεμον, καὶ τὰ κατὰ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Θηβῶν, ὀρίζομεν τὴν Γεωγραφίαν τῆς κυρίως Ἑλλάδος (ὅταν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ πραγματευώμεθα τὰ κατὰ τὸν Φίλιππον καὶ Μέγαρον Ἀλέξανδρον, ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ διδάσκωμεν τὴν Μακεδονίαν, Αἴγυπτον, Ἀσίαν, καὶ οὕτω καθεξῆς. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὴν Γεωγραφίαν τῆς Ἀμερικῆς διδάσκωμεν μόνον, ὅταν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ γένη λόγος περὶ τῶν ἀνακαλύψεων κ. λ. κ. λ. (Σ. Μ.)

α'). *Νὰ δύνανται νὰ ἐννοῶσι τὸν γραπτὸν (ἔντυπον ἢ χειρόγραφον) καὶ τὸν προφορικὸν λόγον τῶν ἄλλων ἐφ' ὅσον τὰ λεγόμενα ἢ γραφόμενα εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὴν βαθμίδα τῆς πνευματικῆς αὐτῶν μορφώσεως ἐν γένει, καὶ*

β'). *Νὰ δύνανται τὰς ἰδίας παραστάσεις καὶ σκέψεις γραπτῶς καὶ προφορικῶς ὀρθῶς νὰ ἐκθέτωσιν (*)*

Τὸν σκοπὸν τοῦτον ὀρίζει εἰς τὴν γλωσσικὴν διδασκαλίαν ἀμέσως ὁ σκοπὸς τῆς *Ἀγωγῆς*, διότι ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ δύναται νὰ δοκιμασθῇ μόνον ἐν τῇ πράξει καὶ διὰ τοῦτο ἕκαστος πρέπει νὰ γίνῃ κατάλληλος διὰ ταύτην.

2. Ἄλλ' ἡ γλωσσικὴ μόρφωσις εἶναι ἀναγκαία καὶ ἀπ' ἄλλης ἐπόψεως. Παραστάσεις καὶ ἐποπτεῖαι, αἵτινες προσαύγονται εἰς τὸ πνεῦμα διὰ τῶν αἰσθήσεων, δὲν μένουσι μεμονωμένα, ἀλλ' ἄλλαι μὲν συνδέονται κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ, ἄλλαι δὲ κατὰ τὸν τῆς ὁμοιότητος. Οὕτω καὶ διὰ μόνου τοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ φθάνομεν εἰς τὸν σχηματισμὸν ἐννοιῶν καὶ εἰς τὴν γνῶσιν κανόνων καὶ νόμων. Ἡ διδασκαλία συνεχίζει τὴν τριαύτην μόρφωσιν καὶ τελειοποίησιν τοῦ πνευματικοῦ τοῦ παιδὸς θησαυροῦ· παρέχει σαφεῖς ἐποπτείας καὶ συνενοῖ ταύτας εἰς λογικὰς ἐννοίας, κανόνας καὶ νόμους· ἄλλως τινὰ τῶν ἐν τῷ πνεύματι τοῦ μαθητοῦ δὲν θὰ εἶχον τὴν ἀναγκαίαν σαφήνειαν καὶ τὴν ὀρθὴν σύνδεσιν, τὸ δὲ πνεῦμα αὐτοῦ θὰ πετέλει χάος ἐκ πολλῶν μερικοτήτων, μεμονωμένων παραστάσεων καὶ ἐποπτειῶν ἄνευ ἀκριβείας, συνοπτικότητος καὶ στηρίγματος. Ἡ τελεία δ' ὅμως ἐπεξεργασία τοῦ πνευματικοῦ θησαυροῦ εἶναι τι ἀκατανόητον ἄνευ τῆς βοήθειας τῆς γλώσσης. *Διότι αἱ λέξεις εἶναι τὰ μέσα δι' ὧν περιγράφομεν ἐποπτείας καὶ ἐννοίας καὶ οὕτω καθιστῶμεν ταύτας καταληπτὰς. Περαιτέρω δ' αἱ λέξεις διευκολύνουσι καὶ τὴν διατήρησιν τοῦ μεμαθημένου, δι' ὃ δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ταύτας φορεῖς καὶ στηρίγματα τῶν ἐννοιῶν. Εὐνόητον δ' εἶναι, ὅτι τὰς ὑπηρεσίας ταύτας τοσούτω τελειότερον παρέχει ἡ γλῶσσα, ὅσῳ ἐγκρατέστεροι ταύτης εἶναι οἱ μαθηταί. Τοῦναντίον, ἐὰν οὗτοι δὲν εἶναι κάτοχοι τῆς γλώσσης, ἢ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι διαρκῶς νὰ παλαίωμεν κατὰ γλωσσικῶν σφαλμάτων, ἢ διδασκαλία σφόδρα δυσχεραίνεται. Κατὰ ταῦτα τελεία γλωσσικὴ διδασκαλία ἀπαιτεῖται καὶ ὑπὸ τῆς ἐν τοῖς λοιποῖς μαθήμασι διδασκαλίας.*

3. Ἴνα δ' ὅμως μορφωθῇ ὁ μαθητῆς γλωσσικῶς ἐπαρκῶς, δὲν ἐπαρκεῖ πρὸς τοῦτο μόνη ἡ διδασκαλία ἢ γιγνομένη κατὰ τὰς συνήθεις ὥρας τοῦ γλωσσικοῦ μαθήματος· τοῦτο δέ, διότι ἔχομεν ἀνάγκην γλωσσικῆς δεξιότητος οὐχὶ μόνον εἰς ἓνα ἢ δύο, ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς κύκλους τῆς

(*) Ὡς τρίτος σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῆς μητρικῆς γλώσσης ἐρίζεται, ἰδίᾳ ἐν τοῖς ἀνωτέροις σχολείοις, ἡ μελέτη τῶν σπουδαιωτάτων μνημείων τοῦ πεζοῦ καὶ ποιητικοῦ λόγου τῶν ἐν τῇ γῆα Ἑλληνικῇ γεγραμμένων. (Σ. Μ.)

γνώσεως. Περὶ τούτου βεβαίως λαμβάνεται πως φροντίς διὰ τούτου, ἔτι τὴν ὕλην διὰ τὰς γραπτὰς τῶν μαθητῶν ἐργασίας (*) καὶ τὰναγνωστικά τεμάχια λαμβάνομεν ὅτε μὲν ἐκ τούτου, ὅτε δ' ἐξ ἄλλου πύκλου γνώσεων, π. χ. ἄλλοτ' ἐκ τῆς Ἱστορίας, ἄλλοτ' ἐκ τῆς Γεωγραφίας, ἄλλοτ' ἐκ τῆς Φυσιολογίας καὶ ἄλλοτ' ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν ἐμπειρίας τῶν μαθητῶν. Τοῦτο δ' ὅμως δὲν ἀρκεῖ πρὸς τελείαν καὶ πολυμερῆ γλωσσικὴν μόρφωσιν. Πρὸς ἀπόκλισιν ταύτης ἀνάγκη, ὅπως φροντίζομεν προσέτι περὶ τῆς γλωσσικῆς μορφώσεως καὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν πάντων τῶν μαθημάτων. Κατὰ πᾶσαν ὥρα ὄραν διδασκαλίας καὶ ἐν παντί μαθήματι πρέπει νὰ φροντίζομεν, ὅπως, δοθείσης οἰκονομικῆς ἐπιχειρήσεως, ὁ μαθητὴς ἐναγνώσκη, ὀμιλῇ καὶ γράφῃ ὀρθῶς. Εἰς πᾶσαν ἀπάντησιν, περιγραφῆν, διήγησιν πρέπει νὰ ἐπιμένῃ ὁ διδάσκαλος καὶ εἰς τὴν γλωσσικὴν ὀρθότητα καὶ ἀκριβείαν. Ὡσαύτως ἕως ἐπαγωγικῆς καὶ ἕως διορθῆς εἰσπραξιῶν καὶ εἰς τὴν γραπτὴν τῶν μαθητῶν ἐργασίαν, οὐχὶ μόνον τὰς ἐκθέσεις, τὰς γλωσσικὰς ἀσκήσεις καὶ τὰ ἀριθμητικὰ προβλήματα, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀναγραφὰς ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ συστήματος, τὰς σημειώσεις ἐν τῷ τετραδίῳ τῷ περιλαμβανόντι τὴν καθ' ὅσον ἐκτελεσθησομένην ἐργασίαν τῶν μαθητῶν κλ. κλ. Οὕτω δὲ πᾶσα ὥρα διδασκαλίας εἶναι συγχρόνως καὶ γλωσσικὸν μάθημα, οὐχὶ βεβαίως ἀπὸ τῆς ἐπιμέλειαι ταύτης, ὅτι πλὴν τῆς κυρίας γλωσσικῆς διδασκαλίας, θὰ ἔχομεν καὶ ἐν παντί ἄλλο μαθήματι λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῶν γλωσσικῶν φαινομένων, ἀλλὰ μόνον καθ' ὅσον πανταχοῦ ἐπιμένομεν μεθ' ὅλης τῆς αὐστηρότητος καὶ ἐπιμονῆς ἡμῶν νὰ συνηθίσωσιν οἱ μαθηταὶ εἰς τὴν ὀρθὴν τῆς γλώσσης χρῆσιν (**).

4. Ὅπως δ' ὅμως ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία δυναθῇ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, ὃν ἐπιδιώκει, δὲν πρέπει νὰ βαρύνομεν αὐτὴν καὶ δι' ἄλλων ἀπαιτήσεων, αἵτινες οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι καὶ εἰς οὐδεμίαν συνάφειαν εὐρίσκονται πρὸς τὸ κύριον αὐτῆς ἔργον, ὅπως συμβαίνει, ὅταν ἀπαιτῶμεν, ὅπως αὕτη παρέχῃ τοῖς μαθηταῖς καὶ νέας πραγμάτων ἐπιπέτειας. Ὁ διδάσκαλος π. χ. ἐπεξεργάζεται κατὰ τὴν ὥραν τοῦ γλωσσικοῦ μαθήματος ἀναγνωστικά τεμάχια περὶ ζώων, φυτῶν, χιθῶν, πο-

(*) Πρὸς ἐπιμέλειαι ἐπιμέλειαι περὶ τοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας τῶν ἐκθέσεων. Ἐν Χανίοις 1905, ἐν σελ. 4 καὶ ἐπ. (Σ. Μ.).

(**) Ἡ ἀρχὴ, ἥτις τίθεται ἐνταῦθα προκειμένου περὶ τῆς γλωσσικῆς ἐν γένει μορφώσεως τοῦ μαθητοῦ, ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀκφράσεως καὶ τὴν ὀρθογραφίαν, πρέπει νὰ τηρῆται καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν. Ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει νὰ παύσῃ παρὰ τοῦ μαθητοῦ νὰ ἀναγινώσκῃ ὀρθῶς καὶ νὰ γράφῃ καλῶς μόνον κατὰ τὴν ὥραν τῶν σχετικῶν μαθημάτων, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει. Ἄλλως ὁ μαθητὴς ἀρχεται νομίζων ὅτι μόνον κατὰ τὴν ὥραν τῆς καλλιγραφίας π. χ. πρέπει νὰ καλλιγραφῆ, ἐν πάσῃ δ' ἄλλῃ περιπτώσει δύναται νὰ γράφῃ ὅπως ἂν τύχῃ, καὶ οὕτω πληθύνεται καὶ ἀδύναται ἢ τὸσοῦτον παρ' ἡμῖν συνηθῆς κακογραφία. (Σ. Μ.).

ταμῶν, ὁρέων, ἱστορικῶν γεγονότων καὶ καταστάσεων τοῦ πολιτισμοῦ ὅλως ἀγνώστων τῷ μαθητῇ, ἢ ἐπεξεργάζεται μετ' αὐτῶν θέματα ἐκθέσεων περὶ πραγμάτων καὶ φαινομένων, ἅτινα μέχρι τοῦδε δὲν συνήντησαν οἱ μαθηταὶ οὔτ' ἐν τῇ λοιπῇ διδασκαλίᾳ, οὔτ' ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ. Εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς περιπτώσεις εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἐπιμείνωμεν πολὺ εἰς τὴν πραγματικὴν ἐπεξεργασίαν, τὸ δ' ἐλάττωμα τούτου εἶναι, ὅτι ἕνεκα τῆς ἐνασχολήσεως περὶ τὰ πράγματα, δὲν ὑπολείπεται ἀρκετὸς χρόνος διὰ τὸ καθαρῶς γλωσσικὸν μέρος, τὴν ἀνάγνωσιν, τὴν Γραμματικὴν, τὰς γλωσσικὰς ἀσκήσεις καὶ τὴν γλωσσικὴν τοῦ κειμένου ἐπεξεργασίαν. Οὐδόλως λοιπὸν εἶναι θαυμαστόν, ἂν οὔτω μὴ ἐπιτυγχάνωμεν παρὰ τῷ παιδί τὴν ἀναγκαίαν γλωσσικὴν δεξιότητα.

Διὰ τοῦτο ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει νὰ μεταβάλλῃ τὸ γλωσσικὸν μάθημα εἰς πραγματογνωστικόν. Νέα ζῶα, φυτὰ, χώρας καὶ τμήματα χώρας, νέα τμήματα τῆς Ἱστορίας κ.λ.π. ἐξετάζομεν κατὰ τὰς ὥρας τὰς ὠριμμένας διὰ τὰ σχετικὰ μαθήματα. Ἰὰ δὲ διὰ τὸ γλωσσικὸν μάθημα προοριζόμενα τμήματα τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου πρέπει, τοῦλάχιστον κατὰ τὰ κύρια σημεῖα, νὰ εἶναι γνωστά, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, ἐκ τῆς λοιπῆς διδασκαλίας ἢ ἐκ τοῦ καθημερινοῦ τῶν μαθητῶν βίου. Διὰ τοῦτο ποιήματα καὶ περὶ τμήματ' ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ἱστορίαν, Γεωγραφίαν καὶ Φυσιογνωσίαν ἐμφανίζονται ἐν τῇ γλωσσικῇ διδασκαλίᾳ, μόνον ὅτε τὰ σχετικὰ μέρη ἐξετάσθησαν ἤδη ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, τῇ Γεωγραφίᾳ ἢ τῇ Φυσιογνωσίᾳ. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν πρῶτον θὰ μάθωσιν οἱ μαθηταὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τὸν Ρήγαν Φεραῖον, τὰ κατὰ τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε', τὸν Σαμουήλ, τὸν Ὀδυσσεῦ Ἀνδροῦτσον, τὸν Ἀθανάσιον Διάκον, τὸν Βλαχάβαν κλ. κλ., ἔπειτα δὲ θὰ ἀναγνώσωσι τὰ εἰς τούτους ἀναφερόμενα ποιήματα. Πρῶτον θὰ μάθωσιν ἐν τῇ Φυσιογνωσίᾳ περὶ βοός, ἵππου κ.λ., ἔπειτα δὲ θὰ ἀναγνώσωσι τὴν περιγραφὴν αὐτῶν ἐν τῷ Δ' τεύχει τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ Παπαμάρκου κ.λ. Ὅταν δ' ὅμως θέλωμεν νὰ μεταχειρισθῶμεν ἱστορικὸν ποίημα (*) ὡς ἀφετηρίαν διὰ τὴν ἐξέτασιν περιόδου τινὸς τῆς Ἱστορίας ἢ τινος γεγονότος, τὸ ποίημα τοῦτο ἐξετάζομεν κατὰ τὴν ὄραν τῆς Ἱστορίας, οὐχὶ δὲ τὴν τῶν γλωσσικῶν.

5. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία *πρέπει νὰ σχολῆται*

(*) Ὁ συγγραφεὺς λέγων ταῦτα ἐννοεῖ ἀρχὴν ἀπὸ πολλοῦ εἰσαχθεῖσαν καθ' ἡγ, ὅταν θέλωμεν νὰ πραγματευθῶμεν περιόδον τινὰ ἢ γεγονὸς τι, ἀρχόμεθα ἀπὸ ποιήματος ἀναφερομένου εἰς ταῦτα· οὕτω π. χ. θέλω νὰ ἐξετάσω τὴν παιδείαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας· ὁρμῶμαι ἀπὸ τὸ γνωστὸν τοῖς πᾶσι ποίημα: Φεγγαράκι μου λαμπρό, φέγγε μου νὰ περπατῶ κ.λ., ἢ θέλω νὰ πραγματευθῶ τὴν Ἑλληνικὴν ναυτιλίαν πρὸ τοῦ 1821· ὁρμῶμαι ἀπὸ τὸ ἐπίσης γνωστὸν: Καράδι, καραβάκι, ποῦ πᾶς ἔγλαλό ἔγλαλό μέ κόκκινη σημαία καὶ μέ χρυσὸ σταυρό, κ.λ.κ.λ. (Σ.Μ.).

πάντοτε περί πράγματα καθ' ὅλου ἢ ἐν μέρει γνωστὰ τοῖς μαθηταῖς (*), ὅπως μὴ ὁ διὰ τὴν γλωσσικὴν ἐπεξεργασίαν χρόνος περιορίζηται πρὸς μεγίστην βλάβην αὐτῆς, ἀφοῦ καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δὲν δυνάμεθ' ἐντελῶς νᾶποφύγωμεν τὴν πραγματικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἀναγινωσκομένων τμημάτων καὶ τῶν ἐκθέσεων, διότι παρουσιάζονται πάντοτε καὶ ἐν τῷ ἀναγνωστικῷ νέαι ἰδέαι, ἢ τὰ γνωστὰ πράγματα ἐν νέαι συνδέσει, οὕτως ὥστε ἄνευ οἰασδῆποτε ἐρμηνείας δὲν θά ἦτο δυνατόν οἱ μαθηταὶ ἀφ' ἑαυτῶν νᾶ ἐννοῶσι τὸ ἀναγινωσκόμενον.

Ὅταν δ' ὅμως ἀσχολῆται τις ἐν τῇ ἀναγνώσει περί πραγμάτων ἄλλοθεν γνωστῶν, ἢ πραγματικῆς κατανόησις βαίνει εὐχερέστατα, καὶ διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ πολὺ ὀλίγον χρόνον· πλήν δὲ τούτου καὶ τὸ διαφέρον εὐκόλως διεγείρεται, ὕπερ σπουδαιότατον διὰ τὴν γλωσσικὴν ἐπεξεργασίαν. Οἱ μαθηταὶ, ὡς γνωστόν, πολὺ ὀλίγην κλίσιν καὶ μικρὸν διαφέρον δευκνύουσι κατ' ἀρχαίς διὰ τὰ γλωσσικὰ φαινόμενα καὶ τὴν γλωσσικὴν ἐπεξεργασίαν, διότι ταῦτα εἶναι τυπικά. Ὅταν δ' ὅμως συνδέσωμεν τὰ γλωσσικὰ φαινόμενα μὲ πράγματα, ἅτινα συνήντησαν ἤδη οἱ μαθηταὶ ἐν τῇ ἄλλῃ διδασκαλίᾳ ἢ τῇ βίῳ, νῦν δὲ συναντῶσι καὶ ἐν τῷ γλωσσικῷ μαθήματι, τὸ περί τῶν πραγμάτων διαφέρον εὐχερῶς μεταφέρεται καὶ εἰς τὰ γλωσσικὰ ζητήματα. Εἰδικῶς δὲ διὰ τὴν *Γραμματικὴν* φροντίζομεν νᾶ διεγείρωμεν τὸ διαφέρον καὶ διὰ τούτου, ὅτι διδάσκομεν αὐτήν, κατὰ τὸ δυνατόν, ἀποριμῆν λαμβάνοντες ἐκ τῶν σφαλμάτων, ἅτινα παρατηροῦνται ἐν τε ταῖς γραπταῖς ἐργασίαις καὶ τῷ προφορικῷ τῶν μαθητῶν λόγῳ (**). Οὕτως οἱ μαθηταὶ διορθῶσι τὸν σκιπὸν

(*) Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως δὲ ταύτης καὶ ἐν ταῖς κατωτέραις τάξεσι, Α' Β' καὶ Γ', πραγματευόμεθα τὰ Παραμύθια, τὸν Ροβινσῶνα καὶ τοὺς ἥρωικοὺς χρόνους πρῶτον ὡς φρονηματιστικά, εἶτα δ' ἐρχόμεθα εἰς τὴν ἐκ τοῦ βιβλίου ἀνάγνωσιν· πρβλ. «Παραμύθια, ἢτοι Ἀναγνωστικὸν βιβλίον κ.λ.κ.λ. ὑπὸ Γεωργακάκι-Παυλίδου ἐν Σμύρνῃ, ἐν τῇ σ'. σελ. τοῦ προλόγου (Σ. Μ.).

(**) Προκειμένου περί τῆς διδασκαλίας τῆς Γραμματικῆς, πλήν τῆς ἀνωτέρας τεθείσης ἀρχῆς, καθ' ἣν αὕτη διδάσκεται ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἐν τῇ προφορικῇ καὶ γραπτῇ τῶν μαθητῶν λόγῳ σφάλματα, ἣν γνήμην παραδέχεται καὶ ὁ Κοῖν ὑπάρχουσι καὶ δύο ἄλλαι ἀρχαί: α') ἡ Γραμματικὴ διδάσκεται καθ' ἑαυτήν, ἄνευ οὐδεμιᾶς συγκροσίας καὶ οὐθενὸς συνδυασμοῦ πρὸς ἄλλον κλάδον τοῦ γλωσσικοῦ μαθήματος ἐπὶ τῇ βάσει ἐγχειριδίου ἢ σειρᾶς, ἣν ὁ Δ. εὕρισκει καταλληλοτάτην· β') ἡ Γραμματικὴ διδάσκεται ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ἀναγνωστικὸν τῶν μαθητῶν βιβλίον· οὕτω τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀναγνωστικοῦ χρησιμεύει ὡς βλῆ ἀποκτήσεως γραμματικῶν γνώσεων καὶ γραμματικῶν ἀσκήσεων τοῦ μαθητοῦ. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος βεβαίως νᾶ ἐλέγξωμεν τὰς ἰδέας ταύτας καὶ λεπτομερῶς ἐξετάζοντες αὐτάς, γὰρ δεῖξωμεν τίς εἶναι ἢ καθ' ἡμᾶς ἀρίστη. Ἀρκούμεθα μόνον νᾶ δηλώσωμεν, ὅτι παραδεχόμεθα τὸν πρὸς τὰς ἐκθέσεις καὶ τὸν προφορικὸν λόγον τῶν μαθητῶν συνδυασμὸν τῆς Γραμματικῆς, καίτοι καὶ οὗτος ἔχει ἐλαττώματα τίνα, πάντως δ' ὅμως πολλῇ πλείονα προτερήματα (Σ. Μ.).

καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς Γραμματικῆς καὶ ἀσχολοῦνται περὶ ταύτην μετὰ μείζονος ζήλου καὶ ἐπιμελείας (*).

5. Ἡ Ἀριθμητικὴ καὶ ἡ Γεωμετρία.

1. Τὰ Μαθηματικὰ ἔχουσι μεγάλην σημασίαν ἐν πρώτοις διὰ τὴν ἀκριβῆ κατανοήσιν τῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων τῆς φύσεως. Τὰντικείμενα δηλ. τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἔχουσι μέγεθος, μορφήν, βάρος, ἀριθμὸν καὶ διάρκειαν. Ἰν' ἀποκτήσωμεν ὅρα σάφεις παραστάσεις ζώων, φυτῶν, ὄρουκτῶν, φυσικῶν καὶ χημικῶν φαινομένων καὶ γεωγραφικῶν ἀντικειμένων, εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν νὰ ἀριθμῶμεν, νὰ ὑπολογίζωμεν καὶ νὰ μετροῦμεν, πρὸς δὲ νὰ διακρίνωμεν τὰ σπουδαιότατα γεωμετρικὰ σχήματα. Ἄνευ τῶν δεξιότητων τούτων εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατος ἡ ἀπόκτησις σαφῶν ἐποπτειῶν τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἐκ τούτων καθίσταται φανερὰ ἡ ἀνάγκη νὰ παρέχωμεν εἰς τοὺς μαθητὰς τὰς δεξιότητας ταύτας. Τὸ μάθημα, ὅπερ ἐπιδιώκει τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶναι τὰ μαθηματικὰ καὶ εἰδικώτερον ἐν τῷ Δημοτικῷ σχολεῖῳ ἡ Ἀριθμητικὴ καὶ ἡ Γεωμετρία. Κατὰ ταῦτα ἡ διδασκαλία τῶν Μαθηματικῶν κυριώτατ' εἶναι ἀναγκαῖα, διότι διὰ τούτων παρασκευάζεται ὁ μαθητῆς εἰς τὴν τελειότεραν κατανοήσιν τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, οὕτω δὲ τὰ Μαθηματικὰ φαίνονται ὡς συμπλήρωσις τις τῆς Φυσιογνωσίας καὶ τῆς Γεωγραφίας. Δυνάμεθα περαιτέρω νὰ χαρακτηρίσωμεν τὰ Μαθηματικὰ ὡς τὸ εἰδολογικὸν μέρος τῆς Φυσιογνωσίας, διότι ταῦτ' ἀσχολοῦνται μόνον περὶ τὸ εἶδος, τὸ μέγεθος καὶ τὸν ἀριθμὸν ἐν γένει, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ ὁρισμέν' ἀντικείμενα.

2. Ἡ Ἀριθμητικὴ δ' ὅμως καὶ ἡ Γεωμετρία ἔχουσι καὶ ἄλλην σημασίαν διὰ τὸ παιδαγωγοῦν σχολεῖον· εἶναι δηλ. ἀναγκαῖα καὶ διὰ τὸν πρακτικὸν βίον. Ὁ μὴ δυνάμενος νὰ ὑπολογίῃ προσκρούει πανταχοῦ ἐπὶ ἐμποδίων ἐν τε τῇ βουλήσει καὶ τῇ πράξει αὐτοῦ. Ὁ ἔμπορος, ὁ χειρῶναξ, ὁ γεωργὸς κλ., πάντες οὗτοι ἀσχολοῦνται περὶ μεγέθη καὶ ἀριθμοὺς καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν· ἐὰν δὲ μὴ ᾧσιν ἐντριβεῖς περὶ τὰ τοιαῦτα, θ' ἀναγκάζονται νὰ ἐπιζητῶσι τὴν βοήθειαν ἄλλων ἢ ἀνὰ πᾶν βῆμα θὰ ἔξαπατῶνται καὶ θὰ ζημιῶνται.

(*) Περὶ τῆς μεθοδικῆς τοῦ γλωσσικοῦ μαθήματος πρβλ. Π. Βαλάκι, Ἡ ἀπὸ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου διδασκαλία τῆς μητρικῆς γλώσσης ἐν τε τῇ κατωτάτῃ καὶ τῇ μέσῃ ἐκπαιδεύσει· εἰδικῶς δὲ περὶ τῶν ἐκθέσεων τοῦ αὐτοῦ: Ἡ διδασκαλία τῶν ἐκθέσεων εἰς τὰ παντὸς εἶδους σχολεῖα. Τόμ. 1. Μέρος Α'. Περὶ τῶν ἐκθέσεων ἐν γένει. Μέρος Β'. αἱ ἐκθέσεις εἰς τὰ Δημ. Σχολεῖα. Τόμ. 2. Μέρος Γ'. αἱ ἐκθέσεις εἰς τὰ Σχολεῖα τῆς μέσης Ἐκπαιδεύσεως. Περαιτέρω πρβλ. καὶ Κ. Μπακαλάκι, ἐπιθεωρητοῦ Δημοτικῶν Σχολείων «σκοπὸς καὶ τρόπος τῆς διδασκαλίας τῆς Ἀναγνώσεως εἰς πάσας τὰς τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολεῖου» (Σ.Μ.)

3. Τάναυτέρω λεχθέντα δηλοῦσι σαφῶς καὶ πόθεν θὰ λαμβάνωμεν τὴν ὕλην ἡμῶν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἀριθμητικῆς καὶ τῆς Γεωμετρίας. Εἴπομεν δηλ. ὅτι τὰ Μαθηματικά σκοπὸν ἔχουσι νὰ παρασκευάζωσι τὸν παῖδα εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως καὶ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον. Διὰ τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μένωσιν ἀπομεμονωμένα τῶν ἄλλων μαθημάτων, ἤτοι δὲν δυνάμεθα νὰ φήσωμεν τοὺς μαθητὰς νὰ ὑπολογίζωσιν ἀπλῶς μόνον ἀριθμοὺς καὶ ξυλάρια, οὐδὲ νὰ χαράττωσιν ἐπὶ τοῦ πίνακος γραμμὰς καὶ σχήματα κενὰ παντὸς περιχομένου. Διὰ τῆς τοιαύτης διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ παρασκευάσωμεν τοὺς παῖδας καταλλήλως διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ πρακτικοῦ βίου. Διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ἀμφοτέρων τούτων τῶν σκοπῶν πολλῶ μᾶλλον εἶναι ἀνάγκη νὰ λαμβάνωμεν τὴν ὕλην κατ' ἐπιπέδον, τὸ μὲν ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, τὸ δ' ἐκ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο ὡς βάσιν πάσης νέας ἀριθμητικῆς πράξεως καὶ πάσης νέας γεωμετρικῆς διδασκαλίας θέτομεν πάντοτε ὁρισμένον τινὰ κύκλον πραγμάτων, ἢ, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καὶ τῆς Ἀριθμητικῆς καὶ τῆς Γεωμετρίας ἀεμώμεθα πάντοτ' ἐκ πραγμάτων, καὶ δι' ἡγεσιῶν τοῖς μαθηταῖς. Οὕτω π. χ. τὴν πρόσθεσιν τετραπηγίων ἀγεραίων ἀριθμῶν διδάσκομεν τοὺς μαθητὰς, λέγοντες αὐτοῖς νὰ προσθέσωσι τὰς ἀποστάσεις διαφόρων χωρίων ἢ τὰ μήκη διαφόρων ὁδῶν, τὴν πρόσθεσιν τῶν κοινῶν κλασμάτων, λέγοντες αὐτοῖς νὰ εὔρωσι πῶσον ὕφασμα χρειάζεται, ὅπως κατασκευάσῃ ἀνὰ μίαν ἐνδυμῆσιν ὁ πατήρ, ὁ δωδεκαετής υἱὸς κ. λ., τὸ ἔμβαδὸν ὀρθογωνίου, ὑπολογίζοντες πόση δαπάνη θάπαιτηθῇ, ὅπως ἀνανεύσωμεν τὰς σανίδας τοῦ πατώματος τῆς τάξεώς μας καὶ οὕτω καθεξῆς. Κατὰ ταῦτ' ὅρα δὲν διδάσκωμεν πρῶτον τὰς μαθηματικὰς ἐννοίας καὶ τοὺς μαθηματικοὺς κανόνας, μετὰ ταῦτα δὲ παρέχομεν προβλήματα, ἐπ' ὧν οὗτοι ἐφαρμόζονται, ὅπως, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ πρότερον καὶ νῦν ἔτι συμβαίνει, ἀλλὰ μεταχειριζόμεθα ὡς ἀφετηρίαν πρὸς διδασκαλίαν νέας πράξεως ἐν γένει πρόβλημά τι ἐκ τοῦ πρακτικοῦ βίου ἢ ἐκ τῆς παραλλήλως βαινούσης διδασκαλίας τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων λαμβανόμενον.

Ἐὰν διδάσκωνται τὰ Μαθηματικά κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον δεικνυται σαφέστατα ἡ ἀξία καὶ σπουδαιότης αὐτῶν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς φύσεως καὶ διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ πρακτικοῦ βίου, ἅμα δὲ καὶ κάλλιστα παρασκευάζονται οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀμφοτέρωτα ταῦτα.

4. Πρὸς δὲ μόνον κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον δυνάμεθα νὰ διεγείρωμεν καὶ τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν διὰ τὰ Μαθηματικά. Ἐὰν Μαθηματικά δηλ. αὐτὰ κατ' ἑαυτὰ δὲν δύνανται νὰ διεγείρωσι τὸ ἄμεσον τῶν μαθητῶν διαφέρον, ἀκριβῶς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅπως καὶ τὰ γλωσσ-

σικά. Τὸ διαφέρον κατευθύνεται κυρίως πρὸς πράγματα. Ἐὰν λοιπὸν συνδέσωμεν τὰ Μαθηματικὰ μεθ' ὠρισμένων πραγμάτων, εὐκόλως κατορθοῦμεν νὰ διεγείρωμεν τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν διὰ τὰ πράγματα ταῦτα, ἐντεῦθεν δ' ἔνευ δυσκολίας μεταφέρομεν αὐτὸ καὶ εἰς τὰς ἀριθμητικὰς πράξεις, τὰς μετὰ τῶν πραγμάτων σχετιζομένας.

5. Κατὰ ταῦτ' ἄρα τὸ ὑπολογίζειν πράγματα πρέπει νὰ προτιμᾶται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν Μαθηματικῶν, καὶ διότι οὕτω μόνον διεγείρεται τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν. Ἄλλ' ὅμως ἐξ ἄλλου δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ὁ κύριος σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῶν Μαθηματικῶν εἶναι ὅπως καὶ ὁ τῶν γλωσσικῶν ἢ διδασκαλίᾳ τῶν τύπων. Οἱ μαθηταὶ πρέπει πρὸ πάντων νὰ μάθωσι νὰ σχολῶνται περὶ ἀριθμούς, μεγέθη, καὶ σχήματα οὐχὶ δὲ νὰ διδαχθῶσι τι νέον ἀπὸ πραγματικῆς ἐπόψεως, οὐχὶ ἄρα νὰ προσκτήσωνται νέα πράγματα. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα, ὅπως καὶ ἐν τοῖς γλωσσικοῖς, ἐκλέγομεν τοιαῦτα πράγματα, ἅτινα ἐνεφανίσθησαν ἤδη ἐν τῇ ἄλλῃ διδασκαλίᾳ, ἢ εἶναι γνωστὰ τοῖς μαθηταῖς ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου καὶ τῆς ἐμπειρίας αὐτῶν. Ἐν πάσῃ δ' ὅμως περιπτώσει πρέπει ἐν τε τῇ Ἀριθμητικῇ καὶ τῇ Γεωμετρίᾳ νὰ ἐξετάζωμεν πρῶτον τὰ πράγματα, ἅτινα ὡς βῆσιν καὶ ἀφετηρίαν λαμβάνομεν (πρβλ. κατωτέρω τὸ κεφάλαιον : Πραγματικὴ καὶ εἰδολογικὴ ἀνάλυσις ἐν τοῖς μαθηματικοῖς) καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ συμπληρῶμεν τὸ ἐλλεῖπον καὶ νὰ διορθῶμεν τὸ ἐσφαλμένον. Διότι ἄνευ τῆς ἀκριβοῦς τῶν πραγμάτων γνώσεως εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατος καὶ ἡ ἀκριβὴς κατανόησις τῶν τύπων. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη πολλάκις ἐν τοῖς Μαθηματικοῖς τῆς εἰδολογικῆς ἐπεξεργασίας νὰ προηγῆται ἡ πραγματικὴ, ὅπως καὶ κατωτέρω θὰ ἴδωμεν. (*)

6. Ἡ Ἰχνογραφία

Ἡ διδασκαλία τῆς Ἰχνογραφίας φέρει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν μαθητῶν ἀντικείμενα καταλαμβάνοντα χῶρον, ἅτινα ὀφείλουσιν οὕτοι νὰ ἴδωσι, μετὰ δὲ ταῦτα νὰ πεικονίσωσι διὰ πετροκονδύλου ἢ μολυβδοκονδύλου. Τελεῖα καὶ καλλιτεχνικὴ ἀναπαράστασις τῶν ἀντικειμένων τούτων εἶναι δυνατὸν νὰ παιηθῆ ἴδιον ἐν ταῖς ἀνωτέραις τάξεσιν, ὅπου πρῶτον ἐμφανίζεται καὶ ἡ ἐλευθέρᾳ Ἰχνογραφία. Ἐν ταῖς κατωτέραις τάξεσιν ἀρκούμεθα συνήθως εἰς τὴν κατὰ προσέγγισιν ὀρθὴν ἀπεικόνισιν τῶν κυριωτάτων μορφῶν τῶν ἀντικειμένων. Ταύτην τὴν Ἰχνογραφίαν καλοῦμεν συνήθως γράφουσαν ἢ ζωγραφουσαν Ἰχνογραφίαν (*malendes Zeichnen*).

Ἡ σπουδαιότατη σημασία τῆς διδασκαλίας τῆς Ἰχνογραφίας εἶναι

(*) Περὶ τῆς μεθοδικῆς τῶν Μαθηματικῶν πρβλ. Ἰ. Βαῖνεπούλλου : Μαθηματικὰ εἰδικῆς διδακτικῆς τῶν στοιχειωδῶν μαθηματικῶν. (Σ. Μ.).

ὅτι αὕτη ὑποβοηθεῖ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἄλλων μαθημάτων. Ἡ Ἰχνογραφία δὴλον ὅτι ἀποτελεῖ διὰ τὰντικείμενα χώρου πολλῶν τελειότερον μέσον ἀπεικονίσεως ἢ ὁ λόγος· διότι τὰ μέρη τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα ἐν τῇ πραγματικότητι ἐμφανίζονται παράλληλα ἀπεικονίζει καὶ ἡ Ἰχνογραφία παράλληλα, ἐνῶ ὁ λόγος παριστᾷ ταῦτα ἐπαλλήλως (πρβλ. *Lessing Laokoön* κεφ. 16 ἐν τῇ ἑλληνικῇ μεταφράσει ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Μαρασλῆ ὑπὸ Α. Προβελεγγίου ἐν σελ. 96 καὶ ἔκ.)

Διὰ τοῦτο δὲ χρησιμοποιοῦμεν τὴν Ἰχνογραφίαν ἐν τῇ *Φυσιογνωσίᾳ* συχνότατα, ἰδίᾳ, ὅταν ἐξετάζωμεν ἀντικείμενα, ἅτινα δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιδείξωμεν τοῖς μαθηταῖς, ἢ διὰ νὰ μεγεθύνωμεν ταῦτα, ἐὰν εἶναι πολὺ μικρὰ. Ἐν τῇ *Γεωμετρίᾳ* ἰχνογραφοῦμεν ἐπὶ τοῦ πύνακος σώματα καὶ ἐπιφανείας, ἐν τῇ *Γεωγραφίᾳ* ποταμούς, ὄρη, κοιλάδας, ὄλοκλήρους χώρας, καὶ ἐν τοῖς *Φρονηματιστικοῖς* ἔπιπλα, ὄπλα, οἰκοδομήματα ἢ μέρη τούτων, τείχη, κ. λ. κ. λ. οὕτω δὲ κατορθοῦμεν νὰ κτήσονται οἱ μαθηταὶ σαφεστέρας παραστάσεις. Δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω δὲν καταδεύονται ἢ διὰ τὸν μαθητὴν ἀνάγκη τῆς Ἰχνογραφίας, ἀλλ' ἀπλῶς ἢ διὰ τὸν διδάσκαλον· οὗτος πρέπει νὰ γνωρίζῃ νὰ ἰχνογραφῇ, ὅπως διὰ τῆς Ἰχνογραφίας καθιστᾷ σαφέστερον τὸν ἑαυτοῦ λόγον. Οὐχ ἦττον δ' ὅμως σπουδαιότατον εἶναι νὰ γνωρίζωσι καὶ οἱ μαθηταὶ νὰ ἰχνογραφῶσιν. Πρῶτον μὲν, διότι πρέπει νὰ δύνανται οὗτοι νὰντιλαμβάνωνται ὀρθῶς τὰ ἰχνογραφήματα τοῦ Διδασκάλου, διὰ νὰ παρέχωσι ταῦτα τὰς ἀφελείας, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος· πρὸς τοῦτο δ' ὑποβοηθεῖ αὐτοὺς κάλλιστα τὸ νὰ γνωρίζωσι καὶ οἱ ἴδιοι νὰ ἰχνογραφῶσιν. Ἀλλὰ πλὴν τούτου λίαν ἀξιοσύντατον εἶναι κατὰ τὰς ἐπαναλήψεις αὐτοὶ οἱ μαθηταὶ νὰ ἰχνογραφῶσι τὰ διδαχθέντ' ἀντικείμενα ἢ μέρη αὐτῶν· οὕτω δύναται ὁ Διδάσκαλος νὰ κρίνῃ ἀσφαλέστερον περὶ τῆς σαφηνείας καὶ ἀκριβείας τῶν παραστάσεων αὐτῶν. Τέλος δ' ἡ Ἰχνογραφία ἀποτελεῖ πολύτιμον βοήθημα διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ πρακτικοῦ βίου. Ἐπαγγέλματα τινα, π. χ. τὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος, τοῦ ξυλουργοῦ κ. λ. στηρίζονται κυρίως ἐπὶ τῆς Ἰχνογραφίας, ἥτις καὶ εἰς ἄλλα σπουδαιότητας βοήθειας παρέχει. Ἐνεκα τῶν λόγων τούτων λοιπὸν ἀναγκαίως ἐπιβάλλεται ἡ διδασκαλία τῆς Ἰχνογραφίας ὡς ἰδίου μαθήματος ἐν τῇ παιδαγωγοῦντι σχολείῳ.

2. Ἡ Ἰχνογραφία δ' ὅμως δὲν εἶναι μόνον ἐπιτυχὲς μέσον παραστάσεως ἀντικειμένων χώρου ἐν τε τοῖς ἄλλοις μαθήμασι καὶ τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ, ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικῶς ὑποβοηθεῖ καὶ ἀναπτύσσει τὴν αἰσθησιν διὰ τὴν καθαριότητα, τὴν τάξιν καὶ τὸ καλὸν ἐν γένει. Διὰ τούτου δὲ δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ἐπωφελῶς ἐξευγενίζουσα τὸν τράφημον καὶ προάγουσα τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ συναίσθημα κατὰ τὰ γνωστὰ ἐκ τῆς Ψυχολογίας (τόμ. I σελ. 320). Διὰ τοῦτο καὶ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης

πρέπει επιμελῶς νὰ καλλιεργῶμεν τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἰχνογραφίας (*)

3. Ἡ Ἰχνογραφία δ' ὁμως ἐπιτυχάνει τούτων, ἂν ἀνωτέρω ἐλέγομεν, ὅταν ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἐκλογὴν τῆς διδασκτέας ὕλης αὐτῆς. Ἐὰν θέλωμεν νὰ καταστήσωμεν τοὺς μαθητὰς ἱκανοὺς, ὅπως ἀπεικονίζωσι σῶματα, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ φήνωμεν αὐτοὺς νὰ ἰχνογραφῶσι μόνον γραμμὰς καὶ σχήματα ὧν τὴν σημασίαν δὲν γνωρίζουσιν. Πολλῶ μᾶλλον δ' εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκλέγονται πρὸς ἰχνογράφειαν πάντοτε ἀντικείμενά τινα (**). Κατὰ τὴν γράφουσαν ἰχνογραφίαν ἰχνογραφοῦσιν οἱ μαθηταὶ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἀντικείμενα, ἅτινα συνήντησαν ἐν τῇ Πραγματογνωσίᾳ, τοῖς Φρονηματιστικοῖς καὶ τῇ Φυσιογνωσίᾳ (***) . Οὕτω δὲ προπαρασκευάζομεν αὐτοὺς κάλλιστα νὰ χρησιμοποιῶσιν εἶτα ἐν τῇ πρακτικῇ βίῳ τὴν Ἰχνογραφίαν πρὸς ἀπεικόνισιν σωμάτων (****). Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλευθέρη ἰχνογραφία συνδυάζεται πολλῶν τῇ Φυσιογνωσίᾳ ἢ τοῖς Φρονηματιστικοῖς ἰχνογραφούντων τῶν μαθητῶν φυτὰ, ζῶα, ὅπλα, ἐπιπλα καὶ σκεύη κ.λ. κ.λ.

Ἐπειδὴ δ' ὁμως ἡ ἰχνογραφία σκοπεῖ νὰ ναπητύξη καὶ προαγάγη καὶ τὸ καλαισθητικὸν τῶν μαθητῶν συναίσθημα, πρέπει ὁ διδάσκαλος ἐν τῇ ἐκλογῇ τῆς ὕλης νὰ λαμβάνη πρὸ πάντων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ κάλλος τῶν πρὸς ἰχνογράφειαν ἀντικειμένων. Πρέπει νὰ ἐκλέγονται πρὸς ἰχνογράφειαν μόνον καλὰ ἀντικείμενα. Διὰ τοῦτο ἡ ἐλευθέρη ἰχνογραφία δὲν πρέπει νὰ προσαρμόζηται αὐστηρῶς τῇ πραγματικῇ διδασκαλίᾳ, ἀλλὰ νὰ λαμβάνη πρὸ ὀφθαλμῶν, χρησιμοποιοῦσα ὡς πρότυπον, καὶ πᾶν καλὸν ἐν τῇ πατρίδι τοῦ μαθητοῦ ὑπάρχον, ὡς καλλιτεχνικὰ οἰκοδομήματα, κρήνας, πύλας, δρύφακτα, ἐκκλησίας, ἀναμνηστικὰς στήλας, ἐπιτύμβια μνημεῖα κ.λ. κ.λ. Ὅτι δ' ὁ μαθητὴς ἐν τῇ ἐκτελέσει πρέπει πολὺ νὰ προσέχη καὶ εἰς τὴν καλὴν καὶ καθαρὰν ἀπεικόνισιν ἐννοεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ μεθ' ὅσα ἀνωτέρω ἐλέχθησαν.

(*) Φρονοῦμεν ὅτι ἐν τῇ σκοπῇ, ὅν ἐπιδιώκει ἡ Ἰχνογραφία, παραλείπεται ἐνταῦθα καὶ ἡ μόρφωσις τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τῆς χειρὸς τοῦ μαθητοῦ· τοῦ μὲν ὀφθαλμοῦ εἰς τὸ νὰ παρατηρῇ ἀκριβῶς τὰ διάφορα ἀντικείμενα τῆς φύσεως καὶ τέχνης καὶ νὰ διατηρῇ τὸ σχῆμα, τὰς γραμμὰς, τὸ χρῶμα κ. λ. αὐτῶν, τῆς δὲ χειρὸς εἰς τὸ νὰ ναπαριστᾷ ἀκριβῶς τοῦτο, ὅπερ ὁ ὀφθαλμὸς εἶδεν. Περὶ τοῦ πράγματος ἐγράψαμεν ἐν ἐκτενεῖ πραγματεία ἡμῶν ἐν τῷ Α' τεύχει τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Ἑλληνογερμανικοῦ Λυκαίου Σμύρνης· ἰδίᾳ διὰ τὸ παρὸν ζήτημα πβλ. σελ. 89—93. (Σ. Μ.)

(**) Πρβλ. ἐνθ. ἀν. σελ. 95—98. (Σ. Μ.)

(***) Πρβλ. ἐνθ. ἀν. καὶ τὸν συγκεντρωτικὸν πίνακα τὸν ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν Παραμυθίων Γεωγραφικῆ-Παυλίδου, περὶ ὧν καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, ἐν τῷ προλόγῳ σελ. θ'—ιε'. (Σ. Μ.)

(****) Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐνταῦθα λεγομένων εἶναι ἀνάγκη νὰ τονισθῇ, ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς Ἰχνογραφίας ἀρχεται ἀπὸ τοῦ πρώτου σχολικοῦ ἔτους, προτασσομένη μάλιστα τῆς γραφῆς, ἣν προπαρασκευάζει· πρβλ. Ἐπετηρίδα, ἐνθ. ἀν. σελ. 95 (Σ. Μ.)

4. "Όταν ἡ ὕλη ἐκλέγεται κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἀρχὴν, κατορθοῦται εὐκόλως νὰ διεγερθῇ παρὰ τοῖς μαθηταῖς καὶ τὸ ἄμεσον διαφέρον διὰ τὴν ἰχνογραφίαν. Καὶ τοῦτο, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀσχολοῦνται οἱ μαθηταὶ περὶ ἀντικείμενα, καὶ δὴ περὶ τοιαῦτ' ἀντικείμενα, ἅτινα ἐγνώρισαν ἤδη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν ἄλλων μαθημάτων, εἴτ' ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἠγάπησαν. Πρὸς δὲ τὰντικείμενα ταῦτα προσελκύουσιν αὐτοὺς καὶ διὰ τὸ κάλλος, δι' οὗ διακρίνονται, καὶ παρορμῶσιν αὐτοὺς εἰς περαιτέρω περὶ τὴν ἰχνογραφίαν ἐνασχόλησιν (*).

7. Ἡ Ὠδική.

1. Ἐν τῇ Ὠδικῇ παρέχομεν εἰς τοὺς μαθητὰς παραστάσεις ἁσμάτων ἐν σχέσει πρὸς τὸ κείμενον, τὴν μελωδίαν καὶ τὸν ἰσθμὸν. Διὰ τούτων δὲ κτῶνται οὗτοι μέσον, ὅπως ἐξωτερικεύωσι τὰ ἑαυτῶν συναισθήματα κατὰ τρόπον εὐγενῆ, ὕπερ σπουδαιότατον. Πάντες οἱ ἄνθρωποι συναισιάζονται τὴν ἀνάγκην, ἵνα ἐκδηλώσῃ τὰ ἑαυτῶν συναισθήματα, οἰαδίποτε καὶ ἂν ᾖσι ταῦτα, χαρὰ ἢ λύπη, φόβος ἢ ἐλπίς, πένθος ἢ εὐχαρὶς πεποιθήσις. Ἐὰν δ' ὅμως μὴ γνωρίζουσιν εὐγενῆ μέσα καὶ εὐγενεῖς τρόπους ἐκδηλώσεως τούτων, ὅπως εἶναι τὰ ὠραῖ' ἅσματα, ἢ ἐκδήλωσις αὕτη γίνεται κατὰ τρόπον ἄγριον καὶ βίβναυσον. Τὰ κάμνου, ὅπως συνήθως λέγομεν, ὄλα θάλασσα, θρησκόντες καθίσματα, τραπέζας, ποτήρια, φιάλας, τέλος δὲ τὰς κεφαλὰς καὶ ἑαυτῶν καὶ τῶν ἄλλων. Τοιαύτη τις τῶν συναισθημάτων ἐκδήλωσις ἀπαθηριώνει τὸν ἄνθρωπον, ἐνῶ τούναντίον ἢ διὰ καλοῦ ἁσματος ἐξευγενίζει αὐτόν, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἠθικῶς μορφωτικὴ (Περὶ τ. ἀμ. Α'. σελ. 320).

2. Τὸ ἅσμα δ' ὅμως δὲν συντελεῖ εἰς τὴν ἐξωτερικεύσιν μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διεγερσιν συναισθημάτων. Χαρὰ, ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα, ἐνθουσιασμός, θρησκευτικὴ ἐξύμωσις κ.λ., διεγείρονται εὐκόλως δι' ἐνὸς ὠραίου ἁσματος, διὰ δὲ τῶν συναισθημάτων τούτων σπουδαίως ἐπιδρᾷ τὸ ἅσμα ἐπὶ τὸ βούλεσθαι. Ὁ παῖς καταπραΰνεται ἐν τῷ λίκνῳ αὐτοῦ εὐθύς ὡς ἀκούσῃ ἠχοῦντας τοὺς ἐρατεινοὺς τόνους ἁσματος τίνος, ὁ δ' ἐνήλικος καθίσταται ἀμέσως πρᾶότερος, κοσμιώτερος καὶ λογικώτερος. Ὁ Ὀρφεὺς διὰ τῆς λύρας καὶ τῶν μελῶν αὐτοῦ ἀπεκοίμισε τὸν δράκοντα καὶ ἔθελεν ἐπὶ τοσοῦτον τὴν Περσεφόνην, ὥστε νὰ ποδώσῃ αὐτῷ τὴν οὐζυγον Ἰέρυδιαν· ὁ Ἀρίων ἐσώθη ἐπὶ τῶν νάτων δελφίνος διὰ τῆς μελωδίας τοῦ περιφήμου μουσουργοῦ θελχθέντος· ὁ Ἀμφίων διὰ τῆς λύρας ἐκίνει τοὺς λίθους αὐτομάτως τῷ τείχει τῶν Θηβῶν προραρμοζομένους, οἱ δὲ Κυναῖθες, οἱ μόνοι τῶν προγόνων

(*) Περὶ τῆς μεθοδικῆς τῆς ἰχνογραφίας πρὸς τὴν ἡμετέραν πραγματείαν ἐν τῷ πρώτῳ τεύχει τῆς ἐπετηρίδος τοῦ Ἑλληνογερμανικοῦ Λυκαίου (Σ. Μ.)

νων ἡμῶν μὴ ἐπιδοθέντες εἰς τὴν μουσικὴν, ἀπεθριώθησαν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀρχαίων. Ταῦτα δὲ γνωρίζοντες καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλλη- νες ἐπεδόθησαν, ὅσον οὐδεὶς ἄλλος λαὸς οὔτε πρὸ αὐτῶν, οὔτε μετ' αὐ- τούς, εἰς τὴν σπουδὴν τῆς μουσικῆς, καί, ὅπως λέγει ὁ θεῖος Πλάτων ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ (326. Β), «τοὺς ῥυθμοὺς καὶ τὰς ἀρμονίας ἀναγκά- ζουσιν οἰκειοῦσθαι τὰς ψυχὰς τῶν παίδων, ἵνα ἡμερώτεροί τε ᾧσι καὶ εὐρυθμότεροι γιγνόμενοι χρήσιμοι ᾧσιν εἰς τὸ λέγειν τε καὶ πράττειν· πᾶς γὰρ ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου εὐρυθμίας τε καὶ εὐαρμοσσίας δεῖται». Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης πολλαχοῦ τῆς Πολιτείας τονίζει τὴν σπουδαιότητα τῆς μουσικῆς, ἀλλ' ἰδίᾳ ἐν η', 4 καὶ 5 λέγων: «Καθάπερ ἡ γυμνα- στικὴ τὸ σῶμα ποίον τι παρασκευάζει, καὶ τὴν μουσικὴν τὸ ἦθος ποίον τι ποιεῖν... διὸ καὶ εἰς τὰς συνουσίας καὶ διαγωγὰς εὐλόγως παραλαμ- βάνουσιν αὐτήν, ὡς δυναμένην εὐφραίνειν. Ὡστε καὶ ἐντεῦθεν ἂν τις ὑπολάβῃ παιδεύεσθαι δεῖν αὐτήν τοὺς νεωτέρους». Περαιτέρω δὲ νο- μίζει, ὅτι ὁ ἰσχυρότατος διὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς λόγος εἶναι, ὅτι «δύ- ναται ποίον τι τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος ἢ μουσικὴ παρασκευάζειν».

3. Τέλος ἡ Ῥδική, ὅπως καὶ ἡ Ἰχνογραφία, διεγείρει τὴν χαρὰν καὶ εὐχαρίστησιν ἐπὶ τῷ καλῷ καὶ διὰ τούτου προάγει τὴν ἠθικὴν μόρ- φωσιν. Ἐξ ὅλων τούτων εὐχερῶς ἐννοοῦμεν διατί ἡ Ῥδικὴ τοσαύτης ἐτύγγανε προσοχῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι, καὶ διατί ἀπὸ πολλοῦ ἤδη κατατάσσεται μεταξὺ τῶν ὑποχρεωτικῶν τῶν σχολείων μαθημάτων.

4. Ἄλλ' ἡ Ῥδικὴ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι ἀπομεμονωμένη, εἰάν πρέπη ὁ μαθητὴς νὰ διαβλέπῃ ἐν τῷ ᾄσματι μέσον πρὸς ἐκδήλωσιν τῶν ἑαυτοῦ συναισθημάτων. Πᾶν ᾄσμα πρέπει νὰ ἐμρανίζεται τότε μό- νον, ὅταν διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν λοιπῶν μαθημάτων ἢ διὰ τοῦ βίου τῶν μαθητῶν καὶ τῆς ἐμπειρίας αὐτῶν γεννηθῶσι παρ' αὐτοῖς τὰ σχε- τικὰ συναισθήματα. Ἡ ἠρωϊκὴ ἐθελοθυσία τῶν Σουλιωτίδων ἐπὶ τοῦ Ζαλόγγου πληροῖ τοὺς μαθητὰς θαυμασμοῦ καὶ ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὰς γυναῖκας ταύτας, ἢ δ' ἀφίξις τοῦ ἔαρος χαρῆς διὰ τὰς θαυμασίας καλ- λονὰς αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἐν ἐκείνῃ μὲν τῇ περιπτώσει ᾄδουσιν οἱ μαθη- τὰι τὸ ᾄσμα τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Σουλιώτισσες», ἐν ταύτῃ δὲ ᾄσμα τι, ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἔαρ (π. χ. Ἄνοιξις, ᾧ χάρις θεία, ᾧ τί φέγγος, τί μαγεία κ.λ. τοῦ Ι. Καμπούρογλου. Ἴδου τὸ ἔαρ ἦλθεν· ἢ λάλος χελιδῶν κ.λ. τοῦ Ν. Ἰγγλέση: Ὁ Μάϊός μας ἔφθασεν· ἐμ- πρὸς βῆμα ταχύ, κ.λ. κ.λ.) Οὕτως ἤδη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ χρησιμοποιοῦ- σιν οἱ μαθηταὶ τὸ ᾄσμα πρὸς ἐκδήλωσιν τῶν ἰδίων συναισθημάτων· δια- βλέπουσιν ἐν τῷ ἰδίῳ βίῳ τὴν σημασίαν τοῦ ᾄσματος καὶ μεταχειρίζον- ται αὐτὸ καὶ κατόπιν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν.

5. Ἄλλ' ὅμως δὲν ἀρκεῖ μόνον τὸ κείμενον τῶν ᾄσμάτων νάντασ- τοιχῆ πρὸς τὰ διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ βίου τῶν μαθητῶν ἐν γέ- νει διεγερθέντα συναισθήματα, ἀλλὰ πρέπει προσέτι ἢ τε γλῶσσα καὶ

ἡ μουσική τῶν ἁσμάτων ἐπιμελῶς νὰ ἐξετάζωνται πρὶν ἢ ληφθῆ ἀποφρασις περὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν. Διὰ τοῦ ἁσματος, ὅπως ὀλίγον ἀνωτέρω ἐλέγομεν, πρέπει νὰ προαχθῆ καὶ τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ τῶν μαθητῶν· διὰ τοῦτο πρέπει τὰ πρὸς διδασκαλίαν ἐκλεγόμενα ἅσματα νὰνταποκρίνωνται πληρέστατα πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς καλαισθησίας ἀπὸ τε γλωσσικῆς καὶ μουσικῆς ἐπιμέλειας.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πρέπει νὰ προσέχωμεν, ὅπως τὰ ἅσματα εἶναι ἀνάλογα πρὸς τε τὴν βαθμίδα τῆς πνευματικῆς μορφώσεως καὶ πρὸς τὰ φωνητικὰ ὄργανα τῶν μαθητῶν. Ἄλλως μικρὰ τινα καὶ ἄτελῆ ἀποτελέσματα ἐπιτυγχάνονται, ἅτινα μᾶλλον βλάπτουσι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ συναίσθηματος τοῦ καλοῦ τῶν παιδίων ἢ προάγουσι ταύτην, πρὸς δ' οὐχὶ σπανίως ἐπιβλαβῶς ἐπιδρῶσι καὶ ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον τῆς φωνῆς αὐτῶν. Διὰ τοῦτο τὸ Δημοτικὸν σχολεῖον δὲν πρέπει νὰ θεωρῆ σκοπὸν αὐτοῦ νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ μουσικοῦ ἀριστουργήματος ἀλλὰ μᾶλλον νὰ διδάξῃ ἀπλᾶ τινα ἐκκλησιαστικὰ καὶ κοσμικὰ ἅσματα καὶ τινὰς τῶν καλλίστων δημοδῶν μελωδιῶν.

6. Ἡ ἐκλογή ἁσμάτων εὐρισκόμενον εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς ἄλλην γνωστὴν ὕλην καὶ πληροῦντων, κατὰ τὸ δυνατὸν, πᾶσαι τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ συναίσθηματος τοῦ καλοῦ εἶναι πρὸς τούτοις τὸ ἄριστον πρὸς διέγερσιν ἀμέσου διὰ τὴν ὥδιον διαφέροντος μέσον. Τὸ ἅσμα ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει προκαλεῖ παρὰ τοῖς μαθηταῖς εὐάρεστα συναίσθηματα, ἅτινα ὅπως ἐκ τῆς Ψυχολογίας γνωρίζομεν, κυρίως παραιννοῦσι πρὸς ἐλευθέραν αὐτενεργίαν.

8. Ἡ Γυμναστική.

1. Ἡ γυμναστικὴ ἀναπτύσσει καὶ προάγει τὴν δῶμην καὶ τὰς δεξιότητας τοῦ σώματος. Τὴν σημασίαν τῆς γυμναστικῆς εὐκόλως κατανοοῦμεν, ὅταν σκεφθῶμεν ὅτι τὸ σῶμα εἶναι τὸ ὄργανον τοῦ πνεύματος. Τὸ πνεῦμα δύναται νὰναπτύσσῃται μόνον διὰ τοῦ σώματος καὶ διὰ τούτου νὰ δρᾷ. Διὰ τοῦτο ἡ διαμόρφωσις τοῦ σώματος εἶναι σπουδαιότητα καὶ διὰ τὴν πνευματικὴν ἐνέργειαν. Πᾶσα βούλησις καὶ πράξις δυσχεραίνεται, ἐὰν μὴ τίθῃται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πνεύματος σῶμα καλῶς ἐξηοκημένον, ἰσχυρὸν καὶ ἰγιές (*). Ἔνεκα τούτου εἶναι ἀνάγκη

(*) Πρὸς δὲ ὅσα σχετικὰ λέγει ὁ Σωκράτης πρὸς τὸν Ἐπιγέννη, ἀπειροῦ ὄντα τῆς γυμναστικῆς καὶ καχεκτικὸν τὸ σῶμα (Ξενοφ. Ἀπομνημ. Β, 12, 1—8): «Πρὸς πάντα ἴσα πράττουσιν οἱ ἄνθρωποι χρήσιμον τὸ σῶμα ἐστίν· ἐπεὶ καὶ ἐν ἡ δόκεις ἐλαχίστην σώματος χρείαν εἶναι, ἐν τῇ διανοσθεῖσθαι, τίς οὐκ οἶδεν, ὅτι καὶ ἐν τούτῳ πολλοὶ μεγάλα σφάλλονται διὰ τὸ μὴ ἰγιαίνειν τὸ σῶμα; καὶ λήθη δὲ καὶ ἀθυμία καὶ δυσκολία καὶ μανία πολλάκις πολλοῖς διὰ τὴν τοῦ σώματος καχεξίαν εἰς τὴν διάνοιαν ἐμπίπτουσιν οὕτως, ὥστε καὶ τὰς ἐπιστήμας ἐκβάλλουσιν. (Σ. Μ.)

ὅπως ἰδιαίτερον μάθημα ἀναλάβῃ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ σώματος, τοῦτον δὲ τὸν σκοπὸν ἐπιδιώκει ἡ *Γυμναστικὴ*.

2. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι ἐν τῇ γυμναστικῇ πρέπει νὰ ἐπιμένωμεν εἰς τὴν τελείαν στάσιν καὶ τὴν τελείαν κίνησιν, διότι μόνον διὰ τούτων εἶναι δυνατὸν τὸ σῶμα νὰ ἐνισχυθῇ. Προσέτι δ' εἶναι ἀνάγκη κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς ὕλης νὰ λαμβάνωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν πάντα τὰ ὄργανα, διότι πάντα εἶναι σπουδαῖα καὶ πάντα πρέπει νὰ ἐνισχυθῶσι. (*). Διὰ τοῦτο μεγάλην σπουδαιότητα ἔχουσιν αἱ γυμναστικαὶ παιδία (**), διότι ἀναγκάζουσιν εἰς πολυειδῆ ἀσκήσιν καὶ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τῶν σωματικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν πλειστάκις δεξιότητων. Παρὰ ταύτας δὲ τάσσονται αἱ ἐλεύθεραι καὶ αἱ τακτικαὶ ἀσκήσεις. Ἐν τῇ τελευταίᾳ δὲ μοίρᾳ, τοῦλάχιστον διὰ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, τάσσονται αἱ ἐνόργανοι ἀσκήσεις. Κατὰ ταύτας γίνεται πολλάκις τὸ σφάλμα, ὅτι ὑποβάλλονται οἱ μαθηταὶ εἰς ὑπερβολικοὺς κόπους καὶ ἐπιδιώκονται ὑπερβολικὰ καὶ περίτεχν' ἀποτελέσματα, οὕτω δὲ τὸ σῶμα ἄγαν καταπονεῖται καὶ ἡ ἐκ τῆς Γυμναστικῆς βλάβη εἶναι μείζων τῆς ἐπερχομένης ὀφελείας.

3. Τοῦναντίον ἡ ὀρθὴ γυμναστικὴ προσαρμόζεται αὐστηρῶς πρὸς τὰς δυνάμεις καὶ τὴν βαθμίδα τῆς ἀναπτύξεως τῶν μαθητῶν καὶ ἀπαιτεῖ μόνον ὅσα εὐκόλως εἶναι δυνατὸν οὗτοι νὰ κατορθώσωσιν. Οὕτω δ' οἱ μαθηταὶ αἰσθάνονται κατ' ὀλίγον ἑρ' ἑαυτῶν τὴν εὐεργετικὴν τῆς γυμναστικῆς ἐπίδρασιν. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα συντελοῦσιν, ὅπως εὐρίσκωσιν εὐχαρίστησιν καὶ συναισθάνωνται ἐπ' αὐτῇ χαρὰν, ἐξ ἄλλου δ' ἐπιζητῶσι κατὰ τὰς ἐλευθέρας ὁδούς αὐτῶν νὰ ἐνισχύσωσι τὰς δυνάμεις καὶ τὰς δεξιότητας αὐτῶν. Γεννᾶται ὅρα παρ' αὐτοῖς τὸ διαφέρον διὰ τὰς γυμναστικὰς ἀσκήσεις.

9. Αἱ χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι.

1. Κατὰ ταύτας καθοδηγοῦμεν τοὺς μαθητὰς νὰ κατασκευάζωσιν ἀντικείμενα ἐκ ναστοχάρτου, ξύλου, κηροῦ καὶ ἐξ ἄλλης τινὸς εὐπλάστου ὕλης, πλαστιλίνης λεγομένης. Ἔργασίαι διὰ μετάλλων σπανιώτερον ἐκτελοῦνται εἰς τὰ παιδαγωγοῦντα σχολεῖα.

Τὰ χειροτεχνικὰ μαθήματα ἀσκοῦσι τὰς χεῖρας τῶν μαθητῶν καὶ τούτου ἕνεκα κυρίως ἔχουσι μεγάλην σπουδαιότητα. Ἡ δεξιότης τῆς

(*) Πρὸς βλ. Γαληνοῦ: Ὑγιεινὰ παραγγέλμ. Β, 2 : «κινητέον τε ὅλον τε τὸ σῶμα κινήσεις ἰσοθενεῖς πάντα μεταχειριζόμενοι τὰ τῶν γυμνασίων εἶδη δι' ὧν ἕκαστον τῶν μορίων τὰς οἰκείας ἐνεργείας ἐνεργήσει». (Σ. Μ.)

(**) Πρὸς βλ. Ι. Χρυσάφη: Ἡ Γυμναστικὴ κατὰ τὸ συνηθικὸν σύστημα, σελ. 360 καὶ ἐπὶ. Ι. Φωκίανου, Ἐγχειρίδιον Γυμναστικῆς, σελ. 82 καὶ ἐπ., καὶ Σωτηρ. Πέππα, Ἡ γυμναστικὴ καὶ αἱ παιδία τοῦ Δημοτικοῦ καὶ Ἑλληνικοῦ σχολείου, σελ. 192 καὶ ἐπ. (Σ. Μ.)

χειρός, ὡς γνωστόν, εἶναι πολυτιμωτάτη διὰ τὰ πλεῖστα τοῦ πρακτικοῦ βίου ἐπαγγέλματα, διότι διευκολύνει τὸ πρῆττειν. Πλὴν τούτου δ' ὑποβοηθεῖ σπουδαίως τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ τάσει αὐτοῦ πρὸς εὐρύτεραν μόρφωσιν διὰ τῆς ἐρεῦνης τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως. Εἰς τὰς ἐρεῖνας καὶ παρατηρήσεις ἐπὶ ζώων, φυτῶν καὶ ὄρνυκτῶν, καὶ εἰς τὰ χημικὰ καὶ φυσικὰ πειράματα ἐπιτυγχάνει πρὸ πάντων ἐκεῖνος, ὅστις ἔχει δεξιὰν χεῖρα. Διὰ τοῦ μέσου τούτου δύναται οὗτος νὰ συναθροίσῃ ἐμπειρίας, οὕτω δὲ νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς ἑαυτοῦ γνώσεις, ὅπερ δι' ἄλλον θὰ ἦτο τελείως ἀνέφικτον, ἢ τοῦλάχιστον δυσκόλως κατορθωτόν. Διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς χειρὸς ἀναπτύσσονται προσέτι ἡ αἰσθήσεις τῆς ἀφῆς καὶ τῆς ὀρίσεως· ἀμφότεραι δ' αὗται αἰσθήσεις ὑποβοηθοῦσι σπουδαίως τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὡστε πλὴν τῆς σπουδαιότητος, ἣν ἔχουσιν αἱ χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι, διότι προπαρασκευάζουσι τὸν τροφίμου διὰ τὸν κατόπιν πρακτικὸν βίον, συντελοῦσι καὶ ὅπως ἀναπτύξωσι τὴν δεξιότητα τῶν μαθητῶν εἰς τὸ νὰ ποικίλων οὕτοι πολυτίμους ἐμπειρίας καὶ τελειοποιῶσιν ἑαυτοὺς πνευματικῶς.

2. Μεγάλην δὲ σπουδαιότητα ἔχει τὸ μάθημα τῶν χειροτεχνικῶν ἐργασιῶν καὶ διὰ τὴν ἐκλογὴν ἐπαγγέλματος. Ἀποτελεῖ δηλ. τὸ μάθημα τοῦτο σπουδαῖον μέσον ὅπως διακρίνωμεν τὴν ἰδιοφυίαν τοῦ τροφίμου, οὕτω δὲ παροτρύνωμεν αὐτὸν νὰ ἐκλέξῃ διὰ τὸν πρακτικὸν βίον τὸ ἐπάγγελμα ἐκεῖνο, δι' ὃ κέκτηται προδιαθέσιν. Πῶσον σπουδαῖον εἶναι τοῦτο, γνωρίζομεν καὶ ἐκ τῆς Ψυχολογίας καὶ ἐξ ὅσων ἀνωτέρω εἵπομεν (πρβλ. τόμ. I σελ. 390 καὶ τόμ. B' σελ. 66).

Τέλος δ' αἱ χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι ἀνταποκρίνονται καὶ εἰς ἐσωτερικὴν τινα τῶν μαθητῶν ἀνάγκην. Πᾶς πνευματικῶς ὑγιῆς ἢ κανονικὸς παῖς ἔχει, ὅπως γνωρίζομεν ἐκ τῆς Ψυχολογίας, τὴν δρμὴν πρὸς ἐνασχόλησιν καὶ δὴ οὐχὶ μόνον πρὸς πνευματικὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς σωματικὴν ἐνασχόλησιν. Ἐὰν ἡ ὀρεξιὴ αὕτη μὴ ἰκανοποιηθῆται διὰ τακτικῆς ἐνασχολήσεως, ὁ παῖς συναισθάνεται ἑαυτὸν ἀτυχῆ, δὲν δύναται δὲ νὰ ἀναπτυχθῆ ὀρθῶς οὔτε σωματικῶς οὔτε πνευματικῶς. Πρὸς δ' ἡ ἀγαθὴ ἐν τοῖς λοιποῖς μαθήμασι διδασκαλία διεγείρει διαφέρον, ὅπερ, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, παρακίνεῖ εἰς ἐνέργειαν, εἰς τὸ πρῆττειν καὶ γεννᾷ αὐτόχρομα τὴν ἀνάγκην πρὸς περαιτέρω ἐνασχόλησιν· ἡ ἀνάγκη λοιπὸν αὕτη, ἥτις τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἔχει τὸ μὲν εἰς ἔμφυτον ὀρεξίην, τὸ δ' εἰς τὸ διαφέρον, δύναται κίλλιστα νὰ ἰκανοποιηθῆ διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν χειροτεχνικῶν μαθημάτων.

3. Συμφώνως πρὸς ταῦτα πρέπει νὰ ἐκλέγωμεν καὶ τὴν ὕλην τῶν χειροτεχνικῶν ἐργασιῶν. Οἱ μαθηταὶ πρέπει νὰ κατασκευάζωσι ἰδίᾳ τοιαῦτ' ἀντικείμενα, δι' ἃ τὰ λοιπὰ μαθήματα διηγείραν ἤδη τὸ διαφέρον αὐτῶν, ἥτοι π. χ. ἀντικείμενα σχετιζόμενα α'. πρὸς τὴν Ἀριθ-

μητικήν καὶ τὴν Γεωμετρίαν, ὡς μέτρα, πίνακας τετραγωνικοῦ μέ-
τρου μεθ' ὑποδιαίρεσεων εἰς τετραγωνικὰ δεκατόμετρα καὶ τετραγω-
νικὰ ἑκατοστόμετρα, διαλυτὰς ἐπιφανείας πρὸς σαφῆ παράστασιν τοῦ
ἔμβραδοῦ αὐτῶν, γεωμετρικὰ σώματα (κῶνον, κύλινδρον, πυραμίδα,
πρίσματα) κ.λ., β'. πρὸς τὴν Φυσιογνωσίαν, μέρη π.χ. φυτῶν, μέρη
τοῦ σώματος ζῴων, ἀπλᾶς τινὰς φυσικὰς συσκευάς, κιβώτια διὰ φυ-
σιογνωστικὰς συλλογὰς κ.λ., γ'. πρὸς τὴν Γεωγραφίαν, π. χ. ἐκτύ-
πους χάρτας ὁρέων, ὄροσειρῶν, κοιλάδιων, καὶ νομῶν ὄλων ἐκ γύψου,
κηροῦ ἢ πλαστιλίνης.

4. Τοιαῦται ἐργασίαι δὲν εἶναι μόνον σπουδαῖον μέσον πρὸς ἱκανο-
ποίησιν τοῦ ἐν τοῖς ἄλλοις μαθήμασι διεγερθέντος διαφέροντος, ἀλλὰ
καὶ ἐνισχύουσι τὸ διαφέρον τοῦτο, ὅπερ εὐκόλως μεταφέρεται καὶ εἰς
αὐτὰς τὰς χειροτεχνικὰς ἐργασίας. Πλὴν τούτου δὲ τελειότατ' ἐξυπη-
ρευοῦσι καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐποπτείας.

III. Μέσα τῆς διδασκαλίας καθ' ὄλου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἶδομεν ὅτι ἕκαστον τῶν διδασκομένων μαθη-
μάτων συντελεῖ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς κατὰ τιν'
ὁρισμένον τρόπον· ἄλλα μὲν τούτων ὑποβοηθοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν
τῆς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς συνειδήσεως τῶν μαθητῶν, ἄλλα δὲ παρ-
έχουσιν εἰς αὐτοὺς τὰς διὰ τὸ πράττειν ἀπαιτουμένας γνώσεις καὶ δε-
ξιότητας. Οὕτω δ' ἐμβάλλοντ' εἰς τὸν τρόφιμον τὴν πεποίθησιν ὅτι
δύναται νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἀγαθὸν ἐν τῷ βίῳ καὶ τὴν γνῶσιν
πῶς δύναται τοῦτο νὰ κατορθώσῃ μορφοῦσι τὴν βούλησιν αὐτοῦ.
Πάντα δ' ὅμως τὰ μαθήματα ἔχουσι κυρίως σημασίαν, διότι ἀναπτύσ-
σουσι τὸ πολυμερὲς ἄμεσον διαφέρον, οὕτω δ' ἐμμέσως ἐπιδρῶσιν ἐπὶ
τὴν γένεσιν τῆς ἠθικῆς βουλήσεως. Διὰ ταῦτ' οὐδὲν τῶν μαθημάτων
τούτων δύναται νὰ λείπη ἐν τῇ παιδαγωγούσῃ διδασκαλίᾳ.

Ἐξετάζοντες ἀνωτέρω τὴν παιδαγωγικὴν σημασίαν ἑκάστου μαθή-
ματος ἐποιοῦμεθα, εὐκαιρίας παρουσιαζομένης, λόγον καὶ περὶ τῆς
ἐκλογῆς, τῆς διατάξεως καὶ τῆς ἐπεξεργασίας τῆς ἐξ αὐτοῦ διδακτέας
ὑλης. Ταῦτα πρέπει νῦν νὰ συμπληρωθῶσιν· ἐν τῷ ἔργῳ δὲ τούτῳ θὰ
ὀδηγώμεθα ὑπὸ τοῦ ἐγγυτάτου σκοποῦ πάσης παιδαγωγούσης διδασκα-
λίας, τῆς μορφώσεως πολυμεροῦς ἄμεσου διαφέροντος· ἤτοι θὰ ὀρί-
σωμεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς κατὰ τίνων θεμελιώδεις ἀρχὰς ὀφείλομεν
γὰ ἐκλέγωμεν, νὰ διατάττωμεν καὶ νὰ ἐπεξεργαζώμεθα τὴν διδα-
κτέαν ὑλὴν, ὅπως καὶ διὰ τούτων τῶν μέσων ἐπιτυγχάνηται καὶ
προάγῃται ἡ γένεσις ἄμεσου διαφέροντος ἐν πᾶσιν ἀνεξαιρέτως τοῖς
μαθήμασιν.